

NAMIK KEMAL ÜZERİNE NOTLAR

HİKMET DİZDAROĞLU

1. Yalnız adam

Namık Kemal “yalnız adam”dır, “gurbet adamı”dır. Ömrünün, nerede ise yarıya yakın kesimini İstanbul’dan ve ailesinden uzakta geçirdi: Avrupa’da (Paris ve Londra’da) yalnızdır; Kıbrıs’ta (Magosa) yalnızdır; yarı sürgün yarı görevli olarak kaldığı Midilli’de, Rodos’ta, Sakız’da yalnızdır. Oğlu Ali Ekrem’in, annesini yanına alarak bu adalara götürmesi, onu “yalnız adam”, “gurbet adamı” olmaktan kurtaramaz.

Düşmanlarına karşı savaşımında, padişaha karşı başkaldırıya yalnızdır. Yuvasında, onu destekleyen kimse yoktur; kendisini anlayabilecek bir eşin özlemini yaşamı boyunca duymuştur.

Bu mutsuzluğu, bu erinçsizliği, belki de savaşıllığını kamçulamıştır; hırçınlığının, başkaldırışının, sertliğinin temelinde, yuva tedirginliğinin de payı vardır, diyesi geliyor insanın. Rahat, erinçli, anlayışlı bir aile ortamında, Namık Kemal, acaba, davası uğruna, ülküsü uğruna aynı direnci gösterebilir miydi, kuşkusuz geliyor aklı.

Avrupa’da bulunuş süresi üç buçuk yılı aşar (18 Mayıs 1867–25 Kasım 1870). Magosa, yaklaşık otuz sekiz ayını alıp götürür: *Vatan yahut Silistre*’nin oynanışından beş gün sonra, 6 Nisan 1873’te tutuklanır; 9 Nisan’da Magosa yolundadır. İstanbul’a ancak 19 Haziran 1876’da dönebilecektir.¹

Midilli’de başlayıp Sakız’da noktalanın yaşamı ise, 19 Temmuz 1877–2 Aralık 1888 arasındaki dönemi kapsar; yani on bir buçuk yıla yakın bir süre.²

Bunlara, kısa bir süre için (26 Eylül 1872-11 Aralık 1872), Gelibolu mutasarrıflığı ile İstanbul’dan uzaklaştırılmasını da ekleyebiliriz.

Namık Kemal’in “gurbet adamı” oluşunu anlıyoruz. Kendi deyişiyle, “Bir yirmi seneye kadar edep ve hürriyet namına dünyanın her belasına tahammül” etmiştir. Baskı yönetiminden kurtulmak ve savaşımını sürdürmek için Avrupa’ya kaçmış, ya da “resmi görev” adı altında, oradan oraya atılmıştır. Bunlar, yuvadan uzak kalmayı doğuran zorunluluklardır. Bunun için anlıyoruz neden “gurbet adamı” olduğunu.

Ama niçin “yalnız adam”? Çünkü...

Ömrünü ulusunun mutluluğuna adayan Namık Kemal, ne yazık ki, özel yaşamında mutlu olamamış, mutlu bir aile düzenine kavuşamamıştır. Biraz da zoraki biçimde baş göz edildiği eşi Nesime Hanım’la anlaşamamış, aralarındaki soğukluk ölümüne değin sürmüştür. Avrupa’ya kaçışında ve Magosa zindanında, eşinin yanında bulunmaması olağandır. Ama, mutasarrıf olarak görev yaptığı Adalar’da eşini yanına almaması düşündürücüdür.

¹ Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal’in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 379–380; aynı yazar, “Namık Kemal’in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, İstanbul, 1976, s. 54.

² Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları*, II, Ankara, 1969, s. 19 (not: 2), 20.

Namık Kemal, genç yaşında evlendi; Sofya'da iken, Niş Kadısı Mustafa Ragıp Efendi'nin kızı ile nikâhları kıyıldığı zaman, on altı yaşında idi (1856). Bu, isteyerek yapılmış bir evlilik değildi; "daha çok ailesinin zoruyla olmuştur." Nitekim, karı koca, yaşamları boyunca, birbirlerine bir türlü ısınamamışlar, birbirlerini anlayamamışlardır. "Nesime Hanım kültürsüz ve yetişme tarzı itibarıyla e çok hassas bir kadın olduğundan, Namık Kemal'i anlayacak ve onunla derin hissi bağlar kuracak seviyede değildi. Bu bakımdan Nesime Hanım, kocasından çok, kızı Feride'nin evinde yaşamayı tercih etmiştir."³

Yuvayı yıkılmaktan kurtaran, oğlu Ali Ekrem (Bolayır) olmuştur. Babası Adalar'da iken, ev işlerine kimi zaman bir yaşlı kadın, kimi zaman bir uşak bakmaktadır. Özellikle son yıllarında sağlığı iyice sarsılmış bulunan Namık Kemal'in düzenli bir aile yaşamından yoksun oluşu, sağlığını daha da dokuncalı kılıyordu. Oğlu Ali Ekrem, zaman zaman, annesini yanına alarak babasının yanına götürüyor, anne ile babayı bir araya getiriyor, bağların kopmasını önliyordu.⁴

Babasına, damadı Menemenlizade Rifat Bey'e, oğlu Ali Ekrem'e, kızı Feride'ye yığınlarla mektup gönderen Namık Kemal'in, aile çevresinde tek mektup yazmadığı kişi, eşi Nesime Hanım'dır. Çocuklarına yazdığı mektuplarda ondan "Nesime", "Anneniz", "Bacı Sultan", "Valideniz", "Şinşin Anna" diye söz eder.

Namık Kemal'in üç kayınbiraderi vardır: Tahsin Paşa, Mehmet Ali Bey, Neşet Bey. Neşet Bey'in kızının adı Fitnat'tır. Küçük Fitnat, Namık Kemal'in eşini "Şinşin Anna" diye çağırırdı. Mektuplarında, çocukların söyleyiş biçimlerini yansılayan Namık Kemal, bir mektubunda, eşi için bu adı kullanmıştır.

Buraya dek anlattıklarımız, madalyonun bir yüzü, bir de öbür yüzünü çevirelim ve tek sözcük eklemeyen, Mithat Cemal Kuntay'ı dinleyelim.

"Kemal'in karısı Nesime Hanım'ın ıstırapları... İstırapların en uzununu onunkidir. Başka yeni Osmanlılar için polissiz, hükümsüz günler gelecek; fakat, Kemal için asla. Ve kocasından Nesime Hanım'ın göreceği şey mütemadiyen gurbetten, hapisten, sürgünden gelecek selamlardır; bir de selamdan az uzun mektuplar."

"Gurbet, hapis, zindan, sürgün diye dört kelimeye ömrünün yarısı taksim edilen ihtilalcinin karısına yapacak iki şey kalmıştı: İlaç ve ibadet! Nesime Hanım da öyle yapıyordu: Ya ilaç içiyor, ya namaz kılıyordu."⁵

2. "Nedime-i vicdan..."

Kim bu "nedime-i vicdan", yani gönül arkadaşı, sevgili? Yaşamının uzun yıllarını aile ocağından uzakta geçiren Namık Kemal'in ufak tefek gönül serüvenleri olmuştur. Mektuplarında, bu konuya ilişkin ipuçları buluyoruz.

Midilli'den Abdülhak Hâmit'e yazdığı bir mektupta, "İnsan kendini kaybediyorsa ne yapacağını şaşırıyor. Trajedi... Hani nedime-i vicdani falan yok mu... Sonra konuşuruz." demekle yetinir.⁶

Bir başka mektubunda, "nedime-i vicdan" için daha ışıklı satırlar görürüz. Mektup yine Hâmit'edir: "Benim de vaktiyle nedime-i vicdanım var idi. Chams Elysées'de değilse, Hyde Park'

³ Taha Toros, "Ünlü Bir Soyun Hayat Albümü: Namık Kemal Ailesi", *Hayat* dergisi, sayı: 44, 29 Ekim 1970, tefrika no. 1.

⁴ Taha Toros, a.y., sayı: 45, 5 Kasım 1970; aynı yazar, "Namık Kemal-Bilinmeyen Tarafı ve Mektup Sevgisi", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1969, tefrika no. 2.

⁵ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, I, İstanbul, 1944, s. 371, 373.

Mithat Cemal Kuntay, söylediklerinden ilkinde, bir yanılgıya düşmüştü: Yukarıda gördük ki, Namık Kemal, eşi ne mektup yazmamıştır. Bu nedenle, "selamdan az uzun mektuplar" sözü gerçeği yansıtmamaktadır.

⁶ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, III, Ankara, 1973, s. 140.

ta gezerdik. (...) Şimdi Ekrem (Recaizade) gibi,

*Geçti hulyâ gibi âh ol demler
O güzel günler o hoş âlemler*

dersem yalan olur mu?"⁷

Paris'ten babasına yolladığı mektupta ise, kadın sorunlarıyla ilgilenmediğini, "melek gibi", "çok ismetli" bir yaşam sürdürdüğünü özellikle belirtmek gereğini duyar: "Londra'da incirin bahçesi dolu dolu (yani çok kadın var); fakat iptizali cihetiyle şayan-ı râğbet değil, yahut bana göre öyle. Geldiğimiz vakit hep arkadaşlardan sorar öğrenirsiniz ya... Melek gibi geçiniyorum. Çok ismetli, çok sebatlı herif imişim..."⁸

Aynı inancayı bir başka mektubunda da yineler; söylentilerin asılsız olduğuna babasını inandırmaya çalışır: "O uzun zamparalık bahsinden bir murat anlayamıyorum; başka yerden de buna dair mektup aldım. Güya, ben, burada karılara dalmışım. Bilmein, bu hezeyanları kim ediyor. Ben, genç bir herifim; vazife, memuriyetim de yok. Gece gündüz bir karı ile otursam hiç utanmam; nitelikim Allah şahidimdir ki, buraya geldim geleli, daha bir kerre zamparalık etmedim; ânınlı da iftihar ettiğim yoktur. Sair arkadaşların hiçbiri de, mugayir-i namus bir harekette bulunmuyor. (...) Size, öyle zamparalık ediyorlarmış, şöyle gelip böyle gidiyorlarmış gibi söz söyleyen olurlarsa, sayenizde Avrupa'da oturuyorlar; orada Kâbe tavaf olunmaz ya, ne yapınlar, dersiniz elverir."⁹

Bir ara sertleşir, kaçamakları için onları ayıplayanlara meydan okur: "Bizi, kim ta'yip edecek (ayıplayacak)? Vükela mı (Bakanlar mı?). Keratalar ağızlarını kapasın; bizi tenezzüle mecbur etmesin... Yoksa, ism ü resmiyle (adıyla sanıyla), buradaki piçlerini ilan ederiz. Millet tayip edecek ise (ayıplayacaksa), artık elverdi. Biz, ânların hukukunu istihsal için menaf-i şahsiyemizi (kişisel yararlarımızı) terkettik. Yine ânlar, bizim yalnız nefse âdet olan meayibimizi (ayıplarımızı) ararsa, buna ne insaf sığışır, ne tahammül."

Namık Kemal'in, gerçekte, Avrupa'da iken, birtakım gönül serüvenleri olmuştur. Londra'da bir İngiliz kıızıyla ilişki kurmuş, hatta "bir gün kolunda sarışın İngiliz kıızı olduğu halde gezerken babasından aldığı bir mektuptan, İstanbul'daki eşinin bir oğlan çocuğu dünyaya getirdiğini ve adının Ali Ekrem konulduğunu öğrenmişti."¹⁰

Yukarıda, Abdülhak Hâmit'e yolladığı mektupta sözünü ettiği "nedime-i vicdan", işte bu İngiliz kıızıdır.

Kaldı ki, Namık Kemal'in, Avrupa'ya gitmeden önce, İstanbul'da da "nedime-i vicdan"ı olduğunu kendisinden öğreniyoruz: "1867'de Fransa'ya gitmeden önceki, kendisinin itiraf ettiği bir serüveni biliyoruz. Bunu Silvio Pellico'nun *Mes Prisons* adlı kitabı üzerine yaptığı eleştiride açıklar ve Avrupa'ya gittiği sırada evli olup bir kız çocuğu babası bulunduğunu, hatta güçlü bir sevdaya da kendini kaptırdığını açıklar. Şimdiye kadar bu sevgilinin kim olduğu öğrenilememiştir."¹¹

Kimi araştırmacılar, romanlarındaki kadın ve erkek tiplerinden birkaçının, Namık Kemal'in bu gönül bağlarından izler taşıdığı kanısındadırlar. "Kemal'in gönül arkadaşının bugün elimizde bir fotoğrafı bulunmamakla birlikte *Cezmi* adlı eserinde Perihan'ı ve *İntibah* adlı romanında Dilaşub'u anlatırken bu *nedime-i vicdan*'ını düşünmemiş, aklından geçirmemiş olduğu ileri sürülemez."¹²

Güzin Dino ise, *İntibah*'taki Ali Bey'in başından geçenlerin, "Namık Kemal'in kişisel bir serüveninden esinlenmiş olabileceğini düşündürür." görüşündedir.¹³

⁷ Fevziye Abdullah Tansel, *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmit*, Ankara, 1949, s. 65, 66; aynı yazar, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, II, s. 396.

⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, I, Ankara, 1967, s. 100.

⁹ Fevziye Abdullah Tansel, *a.y.*, s. 133.

¹⁰ Yusuf Mardin, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, İstanbul, 1974, s. 200.

¹¹ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul, 1978, s. 104.

¹² Yusuf Mardin, *a.y.*, s. 199.

¹³ Güzin Dino, *a.y.*, s. 104.

3. Vatan, vatan...

Vatan sevgisi Namık Kemal'de bir tutkudur, tutkudan da öte bir şeydir. Gönül serüvenlerinden söz ettiği mektubunda, "Nedime-i vicdan filan, nazar-ı hayal önünde gezinedursun. Gözümüze gerçekten görünen bir de *mader-i vatan* var. (...) Biz faniyiz; vatan bakidir. (...) Çünkü kılıç, milletin elindedir."¹⁴ der.

Böyledir ya, "vatan" sözcüğü, sanıldığı gibi, acaba, Namık Kemal'le mi yazınımıza girdi? "Vatan"ı, sözcük ve kavram olarak, yazınımıza yerleştiren, kamuya benimseten Namık Kemal'dir, bunda kuşku yok. Ama "vatan" sözcüğünü, ondan önce, aynı anlamda, ondan önce kullanlar yok mudur?

Mithat Cemal Kuntay, bütün "vatan"ları ona bağlar: "*Vatan* lugatini yepyeni bir sesle ilk veren; vatan kelimesinin Avrupa'da, Amerika'da ve eski Roma'daki manasını ilk bulan; 'Vatan' makalesini ilk yazan; vatan şarkısını ilk söyleyen Kemal bir de *Vatan* piyesi çıkaracaktı."¹⁵

"Vatan", Namık Kemal'de, başka yerlere de taşar: "Yalnız piyeste vatan değil; makede: Vatan; gazetede: Vatan; manzumede: Vatan; taziyet mektubunda: Vatan."¹⁶

Mithat Cemal Kuntay'ı iki noktada düzeltmek gerekecek: "Vatan lugatini yepyeni bir sesle ilk veren" Namık Kemal değildir, öncelik ve öncelik başkalarındadır. Şiirde "vatan"ın ilk örnekleri de Namık Kemal'den önce vardır.

Şimdi, bir kasideden alınan şu koşalara (beyitlere) bakalım:

*Ibn-i vakt oldu aceb şimdiki ebnâ-yi vatan
Vatana cân fedâ eyledi âbâ-yi vatan*

*Vatanın sevgisini sevgili Mahtûb-i Hudâ
Kıldı ta'lîm ü beyân Hâce-i Dâna-yi Vatan*

*Etti "Hubb-ül-Vatan"ı nâmını yurdun ihyâ
Zindelik verdi bize zinde-i mevtâ-yi vatan*

.....

*Zerresinden geçemem cân ü serimden geçerim
Çünkü bû cism ü tenün cüz'idir eczâ-yi vatan*

.....

*Dopdolu bülbül ü gül yâr ile mül divânlar
Hepsi bî-ma'nâ havâ-yi sühan-ârâ-yi vatan*

.....

*Vatanın aşıkıyım yerli şerâbı severim
Mezheb-i aşka helâl olmalı sahbâ-yi vatan*

.....

*Koçyiğitler urulup ölse ferîştehler iner
Hakka kurban götürür rûh-i fedâyâ-yi vatan¹⁷*

Kimi koşalarını aktardığımız bu kaside, "Vatan Kasidesi" adını taşır. Divan ozanlarının bülbül, gül, yâr, içki'den başka bir şey düşünmediklerini, divanlarını bu anlamsız şeylerle doldurduklarını söyleyerek onları eleştiren Yusuf Halis Efendi'nin kaleminden çıkmıştır ve Kırım Savaşı (1853-1856)'ndaki başarılarımız üzerine yazılmıştır.

¹⁴ Fevziye Abdullah Tansel, *Hususi Mektuplarına Göre...*, s. 66; aynı yazar, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, II, s. 396, 397.

¹⁵ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, C. II, Kısım: I, İstanbul, 1949, s. 150-151.

¹⁶ Mithat Cemal Kuntay, *a.y.*, s. 161.

¹⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, İstanbul, 1955, s.

Yusuf Halis Efendi (1805-1883), Bâb-ı Âli Terceme Odası Arapça çevirmenidir. Uyanık bir kişidir, Fransızca'yı çok iyi bilir. Bu nedenle, çeşitli dış görevlerde bulunmuştur. Londra Büyükelçiliği başkâtipliği yapmış, bir süre Tunus'ta çalışmıştır. Fransız Büyük Devriminin getirdiği yeni düşünceleri kavrayan Yusuf Halis Efendi'nin şiirlerinde bunun izlerini buluruz. *Miftah-ı Lisan* (1850) adlı, ilk Türkçe-Fransızca koşuklu (manzum) sözlük, onundur.

Yusuf Halis Efendi'nin "Vatan Kasidesi", 1855 yılında yayımlanan, *Şehname-i Osmanî* adlı şiir kitabındadır. Kitabın tümü 32 sayfadır, bunun 10 sayfasını "Vatan Kasidesi" oluşturur.¹⁸

Böylece, Yusuf Halis Efendi, asıl adı "Besalet-i Osmanîyye ve Hamîyyet-i İnsanîyye" olduğu halde, "Vatan Kasidesi" diye bilinen, Namık Kemal'in ünlü şiirinden çok önce, hem "vatan" sözcüğünü şiire sokmuş, hem de bu şiire "Vatan Kasidesi" adını vermiş kişidir. Bu şiirin içinde bulunduğu kitap yayımlandığı sırada Namık Kemal daha on beş yaşındadır ve Kars'tan İstanbul'a döneli ancak bir yıl olmuştur.¹⁹

Konuyu aydınlatması bakımından, bir de şu bağlamları (kıtaları) görmek yararlı olacaktır.

Vatan oğulları gayret edelim

Irzı, nâmusu himâyet edelim

Birbirimize muhabbet edelim

Vatan evlatları gayret edelim

Arş oğullar, ilerüye gidelim

Ceng trampetesini çaldıralım

Kurşunu, gülleleri yağdıralım

Düşmene şîr gibi saldıralım

Vatan evlatları gayret edelim

Arş oğullar ilerüye gidelim

.....
Yurdumuz uğruna cân fedâ

Gövdemiz kal'a, tabur ejderhâ

İşte meydân, çikacak varsa, salî

Vatan evlâtları gayret edelim

*Arş oğullar, ilerüye gidelim*²⁰

Namık Kemal ise, *Vatan yahut Silistre*'de, kaynaklara "Vatan Türküsü" adıyla geçen dörtlüklerin ilk ikisinde şöyle der:

İşte adû karşıda hâzır-silâh

Arş yiğitler vatan imdâdına

Arş ileri arş bizimdir felâh

Arş yiğitler vatan imdâdına

Cümlelentin vâlidemizdir vatan

Herkesi lâtfuyla odur besleyen

Bastı adû göğsüne biz sağ iken

Arş yiğitler vatan imdâdına

İki şiir arasındaki ruh birliği, söyleyiş ortaklığı apaçık ortada. Namık Kemal'in, Yusuf Halis Efendi'nin şiirini görüp görmediğini bilmiyoruz. Görmemiş olsa bile, sanki ondan esinlenmiş-çesine -hatta etkilenmişçesine- aynı hava ve yolda, oyunun kişilerinden Sıtkı Bey'in deyişiyle, "vatan gayreti" güden, bir şiirin izleyicisi olmuştur.

¹⁸ Yusuf Halis Efendi için bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: 3, İstanbul, 1932, s. 524-527; M. Fahrettin Kırzioğlu, a.y., s. 53-55, 214-215.

¹⁹ Hikmet Dizdaroğlu, *Namık Kemal*, dokuzuncu basılış, İstanbul, 1977, s. 7.

²⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, a.y., s. 55.

Yusuf Halis Efendi'de, Namık Kemal'de rastlanmayan bir şey daha buluyoruz: Namık Kemal'de "vatan" var, "yurt" yoktur. "Yurt" sözcüğünü, günümüz anlayışına uygun biçimde ilk kez kullanmayı Yusuf Halis Efendi'ye borçluyuz.

Bütün bunları gördükten sonra, Doç. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun, "Yusuf Halis Efendi, bizde ilk *vatan* üzerine en esaslı ve ileri duygularla görüşleri belirten şiirler yazan bir zat-tır.", "Namık Kemal gibi şairlerimize tesiri bakımından da üzerinde çok durulmaya değer şahsiyettir." biçimindeki yargıları, bir gerçeği vurgulamaktadır.

Biraz sonra, yazımızın "Hürriyet" bölümünde görüleceği gibi, Prof. M. Faruk Akün de aynı yargıyı paylaşmakta, "vatan ve hürriyet şiirinin" geçmişinin, "Namık Kemal'den hayli evvelere" gittiğini bildirmektedir. Aynı araştırmacı, "Yusuf Halis Efendi'nin Kırım Harbi sırasında kaleme aldığı, hepsi kaside, muhammes, şarkı, mesnevi, murabba şekillerinin etrafında dönen birkaç manzumesindeki muhteva değişikliği"ne dikkati çeker.²¹

Yusuf Halis Efendi ile aynı yıllarda "vatan" a yönelik şiirler yazan bir başka ozan da Karslı Süleyman Şadi Efendi (1830-1900)'dir. Kırım Savaşı yıllarında düşmanın işgaline uğrayan Kars Kalesinin geri alınması üzerine (29 Eylül 1855), bu utkuyu *Muzaffer-Nâme* adlı kitabında dile getirmiştir. *Divan*'ı, ölümünden sonra, oğlu tarafından bastırılmıştır (1907).

Kars kuşatmasındaki savaşa katılan Süleyman Şadi Efendi'nin *Divan*'ında "vatan" dönerayaklı bir gazel bulunmaktadır. Ancak, Abdülhamit sansürü, "vatan" sözcüklerini "sühan" sözcüğü ile değiştirdiğinden, *Divan*'daki gazelde "vatan" yerine "sühan" sözcükleri görülür.²²

Süleyman Şadi Efendi'nin "Vatan Gazeli"nin dört koşası şöyledir:

*Bülbül-i cânâ verür neş'e o gülzâr-ı vatan
Mest eder âşkı bâ-y-i gül-i bihâr-ı vatan*

*Heme ahcârına reşk-âver-i yâkut denür
Nahl-i Tûbâ görünür dîdeye eşcâr-ı vatan*

*Nece meyl eyleyelüm nevber-i günâğûna
Ma'nevî vâye verür lezzet-i esmâr-ı vatan*

.....

*Sırr-ı "Hubb-ül-Vatan"a kesb-i vukuf eylemeyen
Olamaz mâlik-i gencine-i esrâr-ı vatan*

Böylece, Yusuf Halis Efendi ile Süleyman Şadi Efendi, Namık Kemal'den önce, "vatan" sözcüğünü ve kavramını şiire sokan öncüler olarak karşımıza çıkarlar.

4. Ve "Hürriyet"

Namık Kemal, "Vatan Kasidesi"nde,

*Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten*

diyordu.

"Vatan" gibi, "hürriyet" sözcüğünü de Namık Kemal'den önce şiirimize sokan acaba kimdi?

Öyle anlaşılıyor ki, "Vatan Kasidesi" diye bilinen şiir, birden değil, aşama aşama yazılmıştır. Çünkü, bu kasidenin kimi koşalarının, bütününden önce, başka yerlerde yayımlandığını biliyoruz.²³

²¹ Ömer Faruk Akün, "Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?", I, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 6, sayı: 2, Nisan 1977, s. 32.

²² Süleyman Şadi Efendi için bkz.: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.y.*, Cüz: 10, İstanbul, 1940, s. 1751-1752; M. Fahrettin Kırzioğlu, *a.y.*, s. 58, 208-209.

²³ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, III, s. LII, not: 93.

Yusuf Mardin, kasidenin, Namık Kemal'in Londra'da bulunduğu sırada yazıldığını bildirir.²⁴

Gerçek olan şu ki, "Vatan Kasidesi"nin ne zaman yazılmaya başlandığı, ne zaman tamamlandığı olgusunu kesinlikle saptama olanağından yoksunuz, hiç değilse şimdilik. Bu nedenle, elde ki verilere göre, "hürriyet" sözcüğünün şiire yansımaları başka kaynaklarda aramak gerekiyor.

Son yıllarda yapılan bir araştırma, "hürriyet" sözcüğünün, ilk kez, kimin tarafından, hangi şiirde kullanıldığını belgelemiştir.²⁵ Bu araştırmadan çıkan sonuca göre, "hürriyet" sözcüğüne, şiirde ilkin, Yeni Osmanlılar Cemiyeti Kurucularından, Suphi Paşazade Ayetullah Bey (1845-1878)'in "Marseillaise" çevirisinde rastlıyoruz.

Ayetullah Bey, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in en büyük ağabeyidir. Fransız ulusal marşı "Marseillaise"yi tam olarak Türkçeye o çevirmiştir. Daha önce, Namık Kemal de "Marseillaise" çevirisine başlamış, ancak ilk bağlamını Türkçeye aktararak, *Hürriyet* gazetesindeki "Hürriyet" adlı makalesinin içinde vermiştir.²⁶ Bu bağlamda "hürriyet" sözcüğü geçmemektedir.

"Marseillaise", aslında 6 bağlamdan oluşmaktadır. Her bağlamda 10 dize vardır, bunun son iki dizesi kavuştaktır (nakarat). Namık Kemal de, Ayetullah Bey de, çevirilerinde, bağlamlardaki 8 dizeyi dörde indirmişler, kavuştaklara dokunmamışlardır. Bir başka deyişle, çevirilerde, bağlamlardaki dize sayısı 10'dan 6'ya inmiştir. Çeviriler, aruzladır.

Ayetullah Bey çevirisinde, "hürriyet" sözcüğü şu bağlamda geçer:

*Oldu çün hubb-i vatan kuvvet-i bâzûmuza dâl
Hıfz-ı hürriyet için eyleyelim cenk ü cidâl
Siyt-ı hürriyeti düşmen duya bitâb ü mecâl
Gire d'lâm-ı zafer çeşmine bâ-izz ü celâl*

*Yürüyün haydi silâh başına ebnâ-yı vatan
Edelim yerleri âlûde-i hûn-ı düşmen*

Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'ün belirttiği üzere, yukarıdaki dizelerde geçen "hürriyet sözü şiirimiz için yeni bir kelime idi."

Demek ki, "vatan" ve "hürriyet" sözcükleri, Namık Kemal'den önce, şiirimize girmiş bulunuyordu. Tarihsel gerçek budur.

5. Birkaç düzeltme

a) İlk şiir denemesi

Namık Kemal'in Kars'ta geçen yılları (Mart 1853-Temmuz 1854), en az bilinen evresidir yaşamının. Oysa Kars, Namık Kemal'in yetişmesinde önemli bir durak noktasıdır. Düşün ve yazın eğitiminin kökeni Kars'tır.

Yerinde yapılan inceleme ve araştırmalar, Namık Kemal'in yaşamının Kars dönemi üzerin-

²⁴ Yusuf Mardin, "Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Londra Yılları", *Milliyet* gazetesi, 24.6.1970, tefrika no. 2; 2.7.1970, tefrika no. 10; aynı yazar, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, s. 145.

²⁵ Ömer Faruk Akün, "La Marseillaise'in Türkçede En Eski Manzum Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXII, İstanbul, 1977, s. 121-141.

²⁶ Ebüzziya Tevfik (Bugünkü dile uygulayan: Ziyad Ebüzziya), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, I, İstanbul, 1973, s. 300 ve not: 1; Fevziya Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, III, s. LII, not: 93; Yusuf Mardin, "Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Londra Yılları", *Milliyet* gazetesi, 9.7.1970, tefrika no. 17.

Araştırmacılar, Namık Kemal'in çevirisinin *Hürriyet* gazetesinin 2 Ağustos 1869 tarihli sayısında yayımlandığında birleşmekle birlikte, gazetenin numarasında ayrılmaktadırlar. Tansel ve Mardin, gazetenin numarasını 57, *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ne dipnotu ekleyen Ziyad Ebüzziya ise 58 olarak vermektedirler.

deki örtüyü aralamış, Namık Kemal'in yetişmesinde kimlerin etkin olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁷

Bunların başında, ünlü din bilgini ve ozan, Büyük Hâmit Efendi (1779-1854) gelir. Oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın ve başka kaynakların "ihtiyar bir şeyh efendi" diye tanımladıkları ve adını bildirmedikleri kişi, Vaizoglu Camii mütevellisi, Müderris Mehmet Hâmit Efendi'den başkası değildir. Tanınmış birçok bilgin ve ozan yetiştirmesinden ötürü "Büyük" sanıyla adlandırılan Hâmit Efendi, Namık Kemal'i de okutmuş, ona aruz ve tasavvuf alanlarında ilk bilgileri vermiştir. Genç öğrencisinin yüreğinde yurt ve ulus sevgisini uyandıran da odur.

Yurtçul ve ulusçul duygularının gelişmesinde etken olan ikinci kişi de Karanlı ünlü saz şairi Âşık Bahri'dir.²⁸

Namık Kemal, Hâmit Efendi'den aldığı "feyiz"le, ilk şiir denemesini Kars'ta yapar. Kaleminden çıkan ilk dizeler şunlardır:

Gelüp mektûb-ı mergubun safâ bahşeyledi cânâ

Sürûrumdan serim tâcı erişti Arş-i Rahmân'a

Kars'tan İstanbul'a dönüp de oradan Sofya'ya gidince, Kars'ta aldığı temel bilgilerle, şiir yazma yeteneğini geliştirecek, hatta saz şairlerinin toplandıkları kahvelere giderek, doğmaca şiir söyleyen âşıkları ilgi ile izleyecektir.

b) Osmanlı Tarihi'ni jurnal eden kişi

Namık Kemal, "Tarih-i Askerî" adlı bir kitap yazmaya başlamıştı. Sonra bundan vazgeçer, *Osmanlı Tarihi*'ne başlar.²⁹

Osmanlı Tarihi'ni ele alışı, Magosa zindanında bulunduğu yıllardadır. Midilli, Rodos ve Sakız mutasarrıflıkları zamanında da tarihin yazılmasını sürdürür. *Osmanlı Tarihi*'ni, Mekteb-i Harbiyede okutulmak üzere hazırlıyordu.³⁰

Bu kitabın basılışının uzun bir serüveni olmuştur. Konumuzun dışında olduğu için, o yönü üzerinde durmayacağız. Ebüzziya'nın, Kanuni Süleyman çağına dek tamamlandığını söylediği bu tarihin "Methal" bölümünün ilk cüzü, 1888 yılı Ocak ayının ilk haftasında, yani ölümünden on bir ay önce, yayımlanır.³¹ Ancak, bir jurnal üzerine, sakıncalı görülerek, saraydan kendisine bir tel çekilip yayımının durdurulması, basılan sayıların toplatılması istenir.

Ebüzziya'nın bir sürçmesi, kendisi gibi, başkalarını da yanılmış, Mehmet Salahi'yi "töhm-et" altında bırakmıştır. Ebüzziya'ya göre, "Bu eser-i celil nâm-ı Salah'a bürümüş bir müfsit kişi tarafından jurnal edilmiştir."³²

Sözünü ettiği Salahi, çeşitli resmi görevlerde bulunmuş, bu arada kitapları inceleme ve izin verme işlerine bakan Encümen-i Teftiş ve Muayene üyeliği de yapmış olan Mehmet Salahi Bey (1857-1910)'dir. Dört ciltlik *Kamus-ı Osmani*'yi yazan kişidir.

Mehmet Salahi Bey, *Kemal Bey'in Tarih'i Meselesi* adlı kitabında, kendisine yöneltilen suçlamayı yalanlamış, jurnalcının, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın mühürdarı ve Nafia Nezareti

²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I. Cilt, İstanbul, 1958, s. 550, 585; Banıççek Kırzioğlu, "Namık Kemal'in Hocası Müderris Büyük Hâmit Efendi", *Türk Kültürü* dergisi, 22, Ağustos 1964.

Büyük Hâmit Efendi'ye ilişkin başka yazılar da vardır; uzun bir dizelge oluşturduğundan, yalnız ikisinin adını anmakla yetindik.

²⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Âşık Bahri-Namık Kemal'e Tesir Eden Büyük Saz Şairi", I, *Doğuş* dergisi, 63, Şubat 1950; II, 64, Mart 1950.

²⁹ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, C. II, kısım: II, İstanbul, 1956, s. 199 (not: 36); s. 642.

³⁰ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, I, s. 401.

³¹ Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVIII, s. 73.

³² Ebüzziya Tevfik, *Namık Kemal Bey'in Terceme-i Hali*, İstanbul, 1326, s. 22-23.

Mektubi Muavini Şahin Beyzade Sait Bey olduğunu söylemiştir.³³

Bu uyarıya karşın, Namık Kemal'le ilgili yayınlarda, Salahi yanlışlığı sürüp gitmektedir.

c) Gelibolu Mutasarrıflığına atanma işi

Namık Kemal'in, üç aya varmayan bir Gelibolu mutasarrıflığı öyküsü de vardır. Kimi kaynaklarda, Gelibolu mutasarrıflığına atanması buyruğu, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya mal edilir. Oysa, Namık Kemal'i Gelibolu mutasarrıflığına atayan, Mahmut Nedim Paşa değil, Mithat Paşa'dır. Çünkü, atamanın yapıldığı sırada Mahmut Nedim Paşa sadrazamlıktan ayrılmış, yerine Mithat Paşa getirilmişti.

Mithat Paşa sadrazam iken, 1872 yılı Ağustosunda Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığına atanma buyruğu çıkmıştır.³⁴ Fakat Namık Kemal işi savsaklamış, ancak Mithat Paşa'nın zorlamasıyla görev yerine gitmiştir.

Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığı (26 Eylül 1872–11 Aralık 1872) gibi, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı da kısa sürmüştür, iki buçuk ayı biraz aşar (31 Temmuz 1872–19 Ekim 1872). Namık Kemal Gelibolu'dan dönmeden, Mithat Paşa sadrazamlıktan ayrılmış olur.³⁵

ç) Magosa'ya sürülüş nedeni

Bütün kaynaklar, ağır birliği ile, Namık Kemal'in Magosa'ya sürgün edilmişine, *Vatan yahut Silistre*'nin oynanmasının "vatani heyecanları, vatan sevgisini" dile getirmesinin yol açtığını yazarlar.

Son bir araştırma, bu görüşün gerçeklerle bağdaşmadığını, asıl nedenin başka olduğunu savlamaktadır. Özetle şöyle deniyor:

"Vatani heyecanları, vatan sevgisini ifade eden bir eser yazabilmesi hukuki himayeyi gerektiren bir fiil değildi. Bu eserin vatani muhtevasını temin eden Tanzimat-ı Hayriye prensipleri olmadığı gibi, muharririni idam olunmaktan koruduğu sanılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu prensiplerinin getirdiği can güvenliğinin muhatabı da yine eserin bu vatani muhtevası değildir. (...) Eserinin sahnede oynanmaya başlamasından sonra Namık Kemal'in karşılaştığı akıbet ve ceza, *Vatan yahut Silistre*'nin vatani muhteva ve telkinlerinden dolayı değil, kendisinin –Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılmak istenen– Velihaht Murat Efendi ile sıkı temasları ve bir kısım seyircinin temsilin ardından sokağa taşan siyasi mahiyette tezahüratı sebebiyledir. (...) Kendisine terettüp eden ceza, onun bir tiyatro eserinin ve içindeki vatani duyguların sahibi bulunması sıfatıyla değil, siyasi bir zanlı olmak sıfatıyla idi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu sayesinde uğramaktan kurtulduğu bir ceza varsa bu, vatani bir tiyatro eseri yazması ve orada ifade ettiği vatan sevgisi ve kahramanlık duyguları ile değil, sırf siyasi faaliyetleri ile ilgilidir."³⁶

6. Ölüm

Bir dörtlüğünün ilk iki dizesinde şöyle diyordu:

³³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: 5, İstanbul, 1938, s. 828, 918 (not: 1).

³⁴ Ebüzziya Tefik (Bugünkü dile uygulayan: Ziyad Ebüzziya), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, II, İstanbul, 1973, s. 135 (not: 1); III, 1974, s. 459-469.

³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, "Mithat Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, 82. Cüz. İstanbul, 1958, s. 257; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, III. Cüz. İstanbul, 1965, s. 326, 328; Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul, 1938, s. 106-107, 114-119.

³⁶ Ömer Faruk Akün, "Tanzimat Edebiyatı Sözü ne Dereceye Kadar Doğrudur?", II, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 6, sayı: 3, Temmuz 1977, s. 28, 29.

GÜRÜL GÜRÜL ORMAN

*Islak bir yaprak tam ortasında
Toprağın,
Güllesem, yemyeşil dişeyecek ;
Sarıca uykularına gerinmiş gün
Duymaz,
Tohumun patladığını
Çalılık ve orman
Ceylan ürküntüsü...
Gün salkım, salkım
Şarıl, şarıl akıyor bulutlardan
Denize,
Mavi uykularından arınmış sular,
Sıcak kollarına alır kızılığ
Doğa güllenir...
Suskunluklarının en derin yerinde
Vursan martıları,
Çığlıkları yarar, denizi, toprağı
Islak geceler soyunur,*

*Vakf eyledim vücudumu ben râh-ı millete
Bezl eyledim hayâtımı fikr-i hamiyyete*

Bunlar doğru sözlerdi, sözünün eriydi çünkü; yurt ve ulus sevgisi, özgürlük ve bağımsızlık ülküleri uğruna çekmediği “cefa” kalmamıştı. Kalmadığı için de genç yaşında göçüp gitmişti. İnsan bedeninin bir dayanma gücü vardır; Namık Kemal, o sınırları çoktan aşmıştı.

Aslında, sağlığına önem veren bir kişi değildi. İlk hastalığı Midilli’de görülür: Zatürree. Rodos’a hasta ve bitkin gitti. Rodos’un havası güzeldi, birkaç ay sonra sağlığı yerine geldi. Sakız, hastalığı depreştirir. Havası, yazın çok sıcak, kışın nemli ve çok soğuktur. Ölümünden iki gün önce Ebüzziya Tefrik’e yazdığı son mektubunda “bronşit, mide fesadı, basur”un birbirine karıştığından yakınır.

Eşi Nesime Hanım ve oğlu Ali Ekrem yanındadır Sakız’da. Eşi de Sakız’ın havasıyla bağdaşamaz, sık sık hastalanır.

Hastalığının üstelemesine karşın, son nefesinde onları yanından uzaklaştırmak istercesine, İstanbul’a gönderir. Öldüğü zaman yapayalnızdır, ailesinden kimse yoktur yanında.

Ağıtlarını emzirmeye...
Suyun ortasında kalakalır esintiler,
Patlar morun, alı yuttuğu yer
Büyür kalıcı olan neyse,
Usumun en yoğun ağırlığı
Çalgılanır.

Gün,
Yaprak gürül gürül
Ağarır en gerçekler,
Varsıl yerlerine vura vura.

Tüm değirmi sesler
Alaca uykulardan uyanır,
Toprakta tohum,
Ormanda ceylan,
Soy beni gözlerinden öte
Islaklığım yontulanır...

Bu orman çağlaması
Yaşamın ıslıklanan sesi,
İlk günün ucunda
Yayılır sokaklara,
Kurulur yüreğimdeki evren...

Asım Öztürk

“Biraz dinleneyim.” diyerek gözlerini kapar, bir daha da açamaz. Yıl, 1888; 2 Aralık, Pazar, saat 20.20.

Sakız’da bir cami avlusuna gömüldü. Gelibolu mutasarrıfı iken bir gün Bolayır’a gitmiş, “Öldüğüm zaman beni buraya gömseler ne iyi olur.” demişti. Ebüzziya Tevfik, onun bu dileğini Abdülhamit’e iletir, naaşının Bolayır’a getirilmesine izin alır. Şimdi, Bolayır’da, Şehzade Süleyman Paşa ile yan yana, son uykusunu uyumaktadır.

Süleyman Nazif’in deyişiyle, “Namık Kemal Tekirdağ’ında doğmuştu, Gelibolu sancağında medfundur (gömüldür). Bu itibarla edib-i âzamın mehdi (doğum yeri) ve lahdi (mezarı) yan yana bulunuyor. Bu kadar küçük bir mesafeye o büyük adam ebediyeti yerleştirdi.”³⁷

Ölümünden birkaç yıl sonra, Abdülhamit, planını Tevfik Fikret’in çizdiği bir türbe yaptırdı. Eşref, bir dörtlüğünde, bu konuya değinerek, Abdülhamit’in hangi amaçla türbe yaptırdığını alaya alır:

*Eb-ül-ahrâr Kemâl’in rihletinde Hazret-i Hayder
Şarâb-ı Kevser-i merhûma attırdıkça attırdı*

³⁷ Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, İstanbul, 1340-1922, s. 50.

*Kızıl sultan anınçün türbe inşâ eyledi ammâ
Yine avdet eder havfiyle mermerle kapattırdı*

Bir yergisi daha vardır bu türbe yaptırma işiyle ilgili.

*Şeh-i âli-hinem Nâmuk Kemâl'in bilmedi kadrin
Diyenler nefsinin ifrit-i istibdâda kapırdı
Hayâtında küçük bir hâne ihsân etmedi ammâ
Vefâtında anınçün muhteşem bir türbe yaptırdı*

7- Geriye kalan

Oğlu Ali Ekrem Bolayır:

"... Milletin kalbinden zelzelelerin, tufanların sökemeceği Namık Kemal namı ebedidir ve kendisi:

*Ölürsem görmeden millete ümmîd ettiğim feyzi
Yazılsın seng-i kabrinde vatan mahzûn ben mahzûn*

beytinin natık olduğu gibi mahzun mahzun vefat etmiş ise de,

*Gelir bir gün ki derler sâye-i feyz-i hamîyyette"³⁸
Kemâl'in seng-i kabri kalmadıysa nâmı kalmıştır.*

beytiyle söylediği gibi büyük Türk vatani uğrunda feda ettiği büyük canını ebediyette bıraktığına vicdanen kani olduğu halde Allah'ına kavuşmuştur."³⁹

Süleyman Nazif:

"Âsar-ı Kemal'i yalnız kitaplarda, gazete ve mecmua koleksiyonlarında aramayınız. Recai-zade Ekrem'den Faruk Nafiz'e kadar hepimiz edib-i âzâmın kendi istidat ve kabiliyetimize göre, büyük küçük birer eseriyiz. Bizi yaradan Allah, yetiştiren de Namık Kemal'dir."⁴⁰

"Önemli olan yaşamak değil, öldükten sonra iyi bir ad bırakmaktır." demişti kendisi de.

³⁸ Ali Ekrem Bolayır, dizeyi bu biçimde almıştır kitabına. Dizenin yaygın bir başka biçimi de şöyledir:

Denir bir gün gelir de sâye-i feyz-i hamîyyette

Her ikisi de doğrudur (Sadettin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri*, İstanbul, 1941, s. 51) Dizelerin içinde bulunduğu parça, Namık Kemal'in ünlü bir dörderlisidir (murabba). Şiirin son dördüğü'nün 3. ve 4. dizeleridir.

³⁹ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 80.

⁴⁰ Süleyman Nazif, *a.y.*, s. 27.

